

Graaf Hendrik van den Bergh (1573-1638)

Een ouderwetse edelman tussen west, zuid en oost*

Simon Groenweld

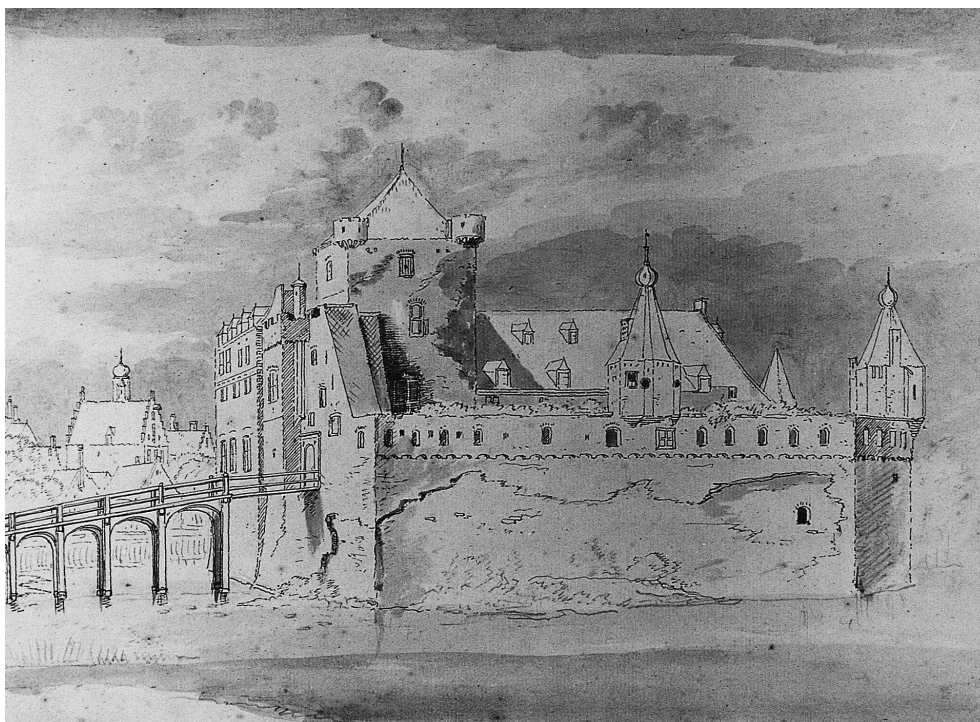
Huis Bergh in 1633

In maart 1633 speelde zich rond Huis Bergh een opmerkelijke gebeurtenis af. Het kasteel werd belegerd door graaf Hendrik van den Bergh, en verdedigd door diens neef Albert van den Bergh. De aanleiding was een droevige. Graaf Albert, zoon van Hendriks tweede broer Frederik, was getrouwd met zijn volle nicht Maria Elisabeth Clara, de erfdochter van Hendriks oudste broer Herman. Uit dit huwelijk waren drie doodgeboren kinderen voortgekomen en in januari 1633 was Maria Elisabeth Clara overleden bij de bevalling van een nieuw, ook gestorven kind. De vraag was nu: had dit kind, een zoontje, nog even geleefd, dan was de vader, graaf Albert, erfgenaam van alle goederen die Maria Elisabeth Clara had ingebracht. Daartoe behoorden de huizen Bergh, Ulft en Boxmeer, en het markizaat van Bergen op Zoom. Was het kind bij de geboorte al dood, dan stond oom Hendrik een graad dichter bij de erfenis en dienden de rijke bezittingen aan hem te vervallen. Door een private oorlog in de vorm van de belegering van Huis Bergh zette deze zijn aanspraak kracht bij en verdreef hij neef Albert.

Mogelijk had Hendrik ook een aanslag op het kasteel van Boxmeer in de zin gehad. Uiteindelijk trok hij in het deels geruïneerde en verwaarloosde kasteel Ulft. Maar in augustus 1634 werd hij door het Hof van Gelre en Zutphen in het ongelijk gesteld. Doch het leenhof van het graafschap Zutphen besliste in maart 1637 in zijn voordeel. Echter: voordat de regelingen van dit besluit rond waren, overleed Hendrik al, in mei 1638. De processen duurden nog voort totdat de partijen in september 1644 een overeenkomst sloten.¹

* Deze bijdrage verscheen eerder in *Hendrik, graaf van den Bergh (1573-1638). Van Spanje naar Oranje* (s-Heerenberg, 2010), een uitgave ter gelegenheid van de aankoop door Huis Bergh van het statieportret van graaf Hendrik van den Bergh. Dit portret werd omstreeks 1618 geschilderd door Otto van Veen (Otto Vaenius).

¹ A.P. van Schilfgaarde, *Het Huis Bergh* (Maastricht, 1950) 216, 221-222, 247-252. Over Hendrik van den Bergh

Kasteel Bergh omstreeks 1620 (gewassen tekening; part. coll.)

Was een aanslag zoals die op Huis Bergh typerend voor de generatie edelen waartoe Hendrik behoorde? Diens broer Herman leek zoiets ooit, op 14 juli 1595, te suggereren in een brief aan Don Diego de Ibarra, de inspecteur-generaal van de Spaanse troepen in de Nederlanden.² ‘Ik kan niet nalaten’ – schreef Herman – ‘u te zeggen dat ik en mijn eerder genoemde broer [Frederik] geen hovelingen zijn en er ook geen enkel genoeg in scheppen om als zodanig door de straten te flaneren. Neen, wij hebben de grootst mogelijke vreugde beleefd door ons bezig te houden met oorlogvoering, waarin wij zijn opgevoed en al vijftien of zestien jaar actief zijn.’³ Daar lijkt de kwalificatie tegenover te staan, die Floris II van Pallandt, graaf van Culemborg en

bestaat weinig literatuur. Zie over hem: R.R.A. van Gruting, *Graaf Hendrik van den Bergh 1573-1638. Neef en tegenstander van Prins Maurits en prins Frederik Hendrik. Tentoonstellingscatalogus Oude Munt te 's-Heerenberg* ('s-Heerenberg, 1988); L.P. Gachard, ‘Henri, comte de Bergh’, in: *Biographie Nationale de Belgique (BNB)* (28 dln.; Brussel, 1866-1944), XI, 189-205. Over de achtergronden van de belegering van Huis Bergh: Tj.T. Wieringa, ‘Geboorte na de dood. Wij, Maria Elisabeth, gravin van den Bergh, markiezin van Bergen op Zoom (1610-1633)’, *Jaarboek Achterhoek en Liemers*, XXIX (2006) 7-23.

² Over Ibarra, die in ieder geval van 1593 tot 1599 optrad als *veedor general* der Spaanse troepen in de Zuidelijke Nederlanden en vanaf een iets later moment ook als *major domus* van aartshertog Albertus: P.C. Allen, *Philip III and the Pax Hispanica 1598-1621* (New Haven-Londen, 2000) 296 (noot 23); G. Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659* (Cambridge, 1972) 282.

³ Huisarchief Bergh, 's-Heerenberg (HA Bergh), inv.nr. 530, brief van Herman van den Bergh aan Don Diego de Ibarra, Antwerpen, 14 juli 1595. Beide broers zijn uitgenodigd om naar het hof te komen. Herman reageert: ‘Sur quoy ne puis laisser de vous dire que moy ny mon frere ne sommes pas courtisans et ne prenons aulcun plaisir de pourmanier [pro-

zwager van de Van den Berghs, in 1618 van Hendrik gaf: deze was 'soo discreet, soo courtois ende cunnen U Edele het altemetz soo wel seggen, dat het een predicant niet beter soude cunnen doen' – beschaafd en zelfs een hoveling waardig dus.⁴ Met wat voor een man hebben wij in zijn geval te maken?

Adel: eer, geweld en cultuur

Met de Van den Berghs ontmoeten we een van de hoogste adelsfamilies uit de oostelijke Nederlanden. Families als deze traden aan beide zijden van de Nederlands-Duitse grenzen op en bezaten aan twee kanten goederen. Zij pretendeerden dat hun eigen graafschap een autonoom goed was, behorend tot het Duitse Rijk; zelf behoorden zij tot de rijksgravenstand. Maar daarnaast hadden zij talrijke leengoederen: in Buren en elders in Gelderland, in Vlaanderen en Brabant, in Keulen en in Kleef onder meer.⁵ Met de heren van Baer, Bronckhorst en Wisch vormden zij de bannerheren van Gelderland, die tot in de zestiende eeuw in de Gelderse Statenvergadering de eerste stand hadden gevormd, boven de ridderschap. Maar hun aanzien liep tijdens de Nederlandse Opstand vooral terug omdat zij zich, terwijl vele oostelijke edelen zich lang neutraal opstelden, uiteindelijk bij de Habsburgers aansloten en zich zo van hun Gelderse achterban vervreemdden.⁶

Edelen zoals zij werden gedreven door een ernstig beleefd eergevoel. De Twentse edelman Sweder Schele van Weleveld schreef daarover sprekende passages in zijn 'Stambuch offte huiszkronik' – een manuscript over de periode ca. 1580-1637. God had de standen geschapen, aldus Schele: een 'lehrstand' van geestelijken en geleerden, een 'wherstand' van edelen en vorsten, en een 'nherstand' van boeren, ambachtslieden en kooplieden die voor het levensonderhoud moesten zorgen.⁷

De 'wherstand' van dappere en verstandige helden was bestemd voor het bestuur en daartoe begiftigd met erfelijke deugd. Het ging om de 'kardinale deugden', stammend uit de klassieke Oudheid: dapperheid, gerechtigheid, matigheid en wijsheid. Lang stond bij de edelen de dapperheid, het martiale, voorop: zij waren krijgers en veroveraars, die door lichamelijke en geestelijke kracht in de strijd de samenleving dienden. Daarmee rechtvaardigden zij gebruik van geweld en arrogant gedrag ten

mener] es les rues et bastre la pavé. Ains prendrions plus grand plaisir de nous exercer a la guerre a laquelle sommes ia nourris quinze ou seize ans de route.' Vgl. R.W. Tadama, 'Verslag over het Grafelijk-Bergsche Archief te 's-Heerenberg', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, 1e reeks, V (1847) 34, 37-38. Tadama vertaalt de zinsnede nogal vrij, en met gebruik van passages elders in dezelfde brief: 'dat hij en zijn broer geen hovelingen, maar krijgslieden waren, dat zij in die bezigheid van jongsaf waren opgevoed, en dat de lucht van het leger hun meer aanstond dan die van de hofstad.' Het *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek (NNBW)* (10 dln.; Leiden 1911-1937), VIII, 75, citeert deze zin ook weer wat losjes en schrijft deze ten onrechte toe aan graaf Hendrik van den Bergh.

4 Van Schilfgaarde, *Het Huis Bergh*, 236-237.

5 Tadama, 'Verslag', 44; A.P. van Schilfgaarde, *Het Archief van het Huis Bergh. Inventaris, tweede stuk* (Nijmegen, 1932). De Duitse relatie van de Van den Berghs wordt door graaf Herman in zijn hiervóór geciteerde brief aan Diego de Ibarra onder woorden gebracht: de graaf spreekt over Duitse legerofficieren 'estants mes proches parents et amys'.

6 Van Schilfgaarde, *Het Huis Bergh*, 143-154. Betreffende de adel in de gewesten Gelderland en Overijssel en de cultuur van deze edelen verscheen in september 2010 de belangrijke dissertatie C. Gietman, *Republiek van adel. Eer in de Oost-Nederlandse adelscultuur (1555-1702)* (Westervoort, 2010).

7 C. Gietman, 'Het adellijk bewustzijn van Sweder Schele tot Weleveld', *Overijsselse historische bijdragen*, CVII (1992) 83-114. Scheles hele manuscript, ongeveer 1880 pagina's van omvang, is in origineel en transcriptie raadpleegbaar op internet: <http://lehre.uni-koeln.de/schele>.

VIRTUS 17 (2010)

Graaf Hendrik van den Berg op ongeveer 45-jarige leeftijd ten voeten uit, geschilderd door Otto van Veen in Brussel, omstreeks 1618 (doek; Stichting Huis Bergh, 's-Heerenberg)

aanzien van lager geplaatsten, zo ook onderlinge rivaliteit en strijd. Reden voor critici, zoals de Drentse predikant en geschiedschrijver Johan Picardt in 1660, om vele edelen 'vermeten, stout, opgeblasen, korseligh, onvertsaeght, wel te handt, vaerdigh in de wapenen, gekerft van wonden' te noemen, 'voor haer dorst niemant kicken, haer faem moest altijdt koninck zijn'.⁸

Maar terzelfder tijd was, zeker in de Zuidelijke Nederlanden en de westelijke provincies Holland en Zeeland, een nieuw ideaal in opkomst: dat van de *honnête homme*. Deze was gemodelleerd naar de *cortegiano*, de hoveling, zoals die in 1528 was beschreven door de Italiaan Baldassare Castiglione. Schrijvers zoals Filips van Marnix van Sint-Aldegonde tekenden de *honnête homme* als een aanzienlijk man, door zijn geboorte voorbestemd om de samenleving te dienen. Sommigen vonden het voldoende als hij daartoe alleen een flinke dosis wereldlijke kennis en vaardigheden bezat, verworven tijdens een degelijke school- en universitaire opleiding. Hij moest tenminste twee talen beheersen, de schone letteren kennen en praktiseren, evenals beeldende kunsten en muziek. Anderen voegden hieraan geloofs- en morele waarden toe: de 'christelijke deugden' geloof, hoop en liefde en, vanuit de Neostoa, de *prudencia*, levenservaring, en *temperantia*, gematigdheid. Maar tegelijk moest de *honnête homme* ook een goede lichaamshouding aanleren door training in paardrijden, zwemmen en dansen en zich elegant bewegen: dit waren restanten van de oude ridderopleiding. Specialistische kennis hoefde hij zich niet eigen te maken; hij moest als een dilettant over alles kunnen meespreken. De eerste eigenschappen konden misschien al genoeg zijn voor een burger, de tweede maakten dit ideaal ook voor edelen in de nieuwe samenleving, ontstaan tijdens de Opstand, aantrekkelijk.⁹

In het zuiden en westen was toepassing van dit nieuwe ideaal sinds de late zestienste eeuw aanwijsbaar. Maar hoe wat dat in de oostelijke gewesten? Opnieuw komen we dan bij Sweder Schele. Deze bepleitte, de deugden onder de edelen voortdurend te actualiseren tegen het gevaar van degeneratie. Ook hij wenste betere scholing, tot een universitaire toe, sterk gericht op functionaliteit ervan. Maar de adellijke componenten van de opvoeding moesten niet worden vergeten: 'arma non minus adolescentis nobiles decent quam artes.' Daarnaast kregen bij hem, lutheraan van gezindte, ook

⁸ C. Gietman, 'Eer en geweld in de Oost-Nederlandse adelscultuur (1550-1700)', *Virtus*, X (2003) 107 (dit artikel verscheen tevens in: G. Marnef en R. Vermeir, ed., *Adel en macht. Politiek, cultuur, economie* (Maastricht, 2004) 75-93); S. Groenveld, 'Terug naar Wassenaar. De stijging van de Duvenvoirdes (1523-1665)', in: H.M. Brokken, ed., *Heren van stand. Van Wassenaar 1200-2000. Achthonderd jaar Nederlandse adelsgeschiedenis* (Zoetermeer, 2000) 129-130.

⁹ M. Magendie, *La politesse mondaine et les théories de l'honnêteté, en France, au XVIIe siècle, de 1600 à 1660* (2 dln.; Parijs, s.a.); R. Kelso, *The doctrine of the English gentleman in the sixteenth century* (Urbana, Ill., 1929); F. van Marnix van Sint Aldegonde, *De institutione principum, ac nobilium puerorum, libellus utilissimus* (Franeker, 1615); S. Groenveld, 'Een heer van stand? Over de plaats van Constantijn Huygens in de zeventiende-eeuwse samenleving', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1986-1987) 189-200; idem, 'Johan van Duvenvoorde van Warmont (1547-1610). Een edelman tussen oud en nieuw', in: C. de Graaf en A. Netiv, ed., *Erudiete overpeinzingen. Bijdragen tot de stad en zijn omgeving bij het afscheid van Rudi van Maanen* (Leiden, 2006) 72-76; C. Gietman, 'De jacht in de Oostnederlandse adelscultuur', *Virtus*, III (1995-1996) 1-10.

VIRTUS 17 (2010)

Graaf Willem van den Bergh op twintigjarige leeftijd, 1558. Toegeschreven aan Anthoni Mor van Dashorst (paneel; National Gallery of Art, Washington)

de christelijke deugden veel nadruk: *pietas* – vroomheid – vormde de kern van alle deugd, *prudentia* en *temperantia* sloten daarbij direct aan. Deze inspireerden de *miles christianus*, de ware edelman.¹⁰ Hoewel de term *honnêteté* bij Schele niet viel, toont zijn geschrift dat verwante idealen ook in de oostelijke gewesten opkwamen. Daartoe zal ook het doorzetten van de reformatie hebben bijgedragen.

De Van den Berghs

Zijn deze nieuwe idealen ook in de Oost-Nederlandse adelspraktijk terug te vinden, in het bijzonder bij Hendrik van den Bergh en zijn vele familieleden? Dat zou in strijd zijn met graaf Hermans opmerking over hun krijgsmansgeaardheid en -opvoeding.

De carrières van Hendrik en zijn broers kunnen niet los worden gezien van de ervaringen van de vorige generatie. Hun vader Willem IV van den Bergh was typisch een van die Oost-Nederlandse edelen, die zowel in de Nederlanden als het Duitse Rijk actief waren en even frequent met Duitse als Nederlandse bruiden trouwden.¹¹ Willem IV was gehuwd met Maria van Nassau, de oudste zuster van Willem van Oranje, met wie hij acht dochters en acht zonen kreeg. Luthers van kerkelijke richting trokken Willem en Maria één lijn met Oranje in de vroege jaren van de Nederlandse Opstand.¹² Maar in 1568 moest hij vluchten na veroordeling door de Raad van Beroerten en confiscatie van zijn goederen. Dit tartte zijn eergevoel en eiste reactie. Na steun aan Oranjes eerste operaties vanuit het Rijk, na terugkeer en tijdens nieuwe ballingschap werd zijn jongste zoon Hendrik in 1573 in Bremen geboren.¹³

Samen met zijn oudste zonen werd Willem IV toch weer actief in de Opstand. Maar hij bereikte niet het niveau dat hij voor zich schijnt te hebben uitgekozen. Stadhouderschappen namens de opstandelingen in Zeeland en Friesland gingen aan hem voorbij, zelfs dat van Gelderland, zijn eigen gewest, werd in 1578 door Oranje aan diens broer Jan VI van Nassau toebedeeld. Maar graaf Jan, optredend als een Duitse *Landesvater*, slaagde er niet in om samenwerking tussen Nederlandse opstandelingen en Duitse calvinisten te forceren – en verdween.¹⁴ Nu werd Willem IV alsnog Gelders stadhouder. Intussen was er echter heel wat veranderd.

In voorgaande jaren waren opstandelingen en aan Habsburg trouw geblevenen bij de Pacificatie van Gent (1576) dicht bij elkaar gekomen; het verzet tegen Filips II en

¹⁰ Gietman, 'Het adellijk bewustzijn', 104-108. Het Latijnse citaat: 'wapens staan de opgroeiende edelen niet minder goed dan de kunsten en wetenschappen.'

¹¹ Over relaties tussen edelen aan twee kanten van de grens: B. Gillner, 'Nachbarn, Verwandte, Verbündete. Der münsterische Adel und die Niederlande im konfessionellen Zeitalter (1550-1650)', *Virtus*, XVI (2009) 119-132.

¹² Over de Nederlandse Opstand: S. Groenveld, H.L.Ph. Leeuwenberg, e.a., *De Tachtigjarige Oorlog. Opstand en consolidatie in de Nederlanden (ca. 1560-1650)* (Zutphen, 2008).

¹³ A.G. van Dalen, *Graaf Willem IV van den Bergh. Een Gelderse geschiedenis uit de Opstand tegen Spanje* (Doetinchem, 1998). In dit boek wordt een voorzichtige poging gedaan om het gedrag van Willem van den Bergh te verklaren. Oudere literatuur brengt het meteen in de sfeer van verraad. Een zorgvuldige afweging in: C. Gietman, 'Eer en schande. Een interpretatie van de politieke stellingname van graaf Willem IV van den Bergh tijdens de Opstand' (onuitgegeven doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Utrecht, 1991). Zie ook Van Schilfgarde, *Het Huis Bergh*, 180-202.

¹⁴ A.E.M. Janssen, 'Het verdeelde huis. Prins Willem van Oranje en graaf Jan van Nassau bij de totstandkoming van de Unie van Utrecht', in: S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg, ed., *De Unie van Utrecht. Wording en werking van een verbond en een verbondsacte* ('s-Gravenhage, 1979) 101-135; R. Glawischnig, *Niederlande, Calvinismus und Reichsgrafenstand 1559-1584. Nassau-Dillenburg unter Graf Johann VI* (Marburg, 1973); G. Schmidt, *Der Wetterauer Grafenverein. Organisation und Politik einer Reichskorporation zwischen Reformation und Westfälischen Frieden* (Marburg, 1989).

diens naaste medewerkers was veel algemener geworden. Maar bij menigeen, juist onder de hoge edelen, leefde twijfel hoe ver hij in zijn kritiek op zijn leenheer Filips kon gaan. Aarzelend op het punt van leenmannentrouw, politiek opportunisme, invloeden van andersdenkende familieleden die voor de eer van hun geslacht vreesden, onvrede over religieuze radicalisering, gunstige aanbiedingen door de nieuwe Habsburgse landvoogd Parma – al zulke elementen drongen menigeen tot uiteindelijke terugkeer binnen de wettelijk toegelaten kaders. De meest bekende terugkeer naar Habsburg was die van George van Lalaing, graaf van Rennenberg, die in plaats van Willem IV van den Bergh stadhouder van Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel was geworden.¹⁵

Ook bij Willem van den Bergh leefden verwante overwegingen, nog vóórdat hij stadhouder werd. Zijn eer was niet alleen door Brussel gekwetst, maar ook door de Opstand die hem niet de door hem gewenste waardigheden had bezorgd. Hij kwam in contact met Parma, wilde voor zich een neutrale positie in Gelderland en een rol als bemiddelaar tussen de partijen om tot vrede te komen, maar achtte daarbij zijn positie als graaf van Bergh te autonoom, overschatte die. Van beide kanten werd, zeker toen hij toch stadhouder was geworden, aan hem getrokken, werden hem ook papieren toegeschreven die niet van hem afkomstig waren. Uiteindelijk kwamen zijn contacten met de officiële landvoogd aan het licht, maar werd tevens duidelijk dat hij nooit enige eed tegenover deze had afgelegd. In november 1583 werd hij met zijn vrouw en jongste kinderen door het opstandelingenbewind gearresteerd, zijn zaak werd voor de Staten van Gelre gebracht. Toch veroordeelden die hem niet wegens verraad. Zij zetten hem af als stadhouder, maar lieten hem vrij mits hij zijn voornaamste vestingen aan hen overdroeg en zich buiten het hertogdom in neutraal gebied vestigde.¹⁶

De graaf voelde zich ook nu weer in strijd met zijn eer behandeld, zijn reputatie stond op het spel. Dus schoof hij alsnog in oktober 1584 naar Parma door. Aan de overeenkomst met de Staten hield hij zich niet: hij ging toch in Gelderland wonen, op Ulft. Bovendien deed hij enkele deels gelukte pogingen om Gelderse steden – Doesburg, Doetinchem, Nijmegen – in Brusselse handen te spelen. Niettemin bleef hij luthers, net als zijn echtgenote. In dit opzicht verschilde hij wezenlijk van zijn enige broer Frederik, die zijn leven lang katholiek was en de Brusselse kant hield. Beide broers hadden voortdurend conflicten over erfenissen, bestreden elkaar daarover niet alleen juridisch, maar ook met de wapenen. Zo veroverde Willem in 1577 het slot van Boxmeer op Frederik, nadat deze zich er had gevestigd. Private en publieke oorlog stonden voor hen niet ver van elkaar. Willem overleed in november 1586, zijn broer zes jaar later. De Berghse goederen werden vooreerst door gravin Maria beheerd.¹⁷

¹⁵ Recent over Rennenbergs overgang en boven tafel gekomen argumenten: V. Soen, 'De verzoening van Rennenberg (1579-1581). Adellijke beweegredenen tijdens de Opstand anders bekeken', *Tijdschrift voor geschiedenis*, CXXII (2009) 318-333; vgl. S. Groenveld, "Verraders" in de Tachtigjarige Oorlog', *Gelders erfgoed* (1998), afl. 4, 11-17; idem, 'Trouw en verraad tijdens de Nederlandse Opstand', *Zeeuws tijdschrift*, XXXVI (1987) 3-12.

¹⁶ Van Dalen, *Willem IV*, 113-115; Van Schilfgaarde, *Het Huis Bergh*, 200-202; W. van de Pas, 'Gelre en de crisis in de opstand. De vredesoproep van Thomas Gramaye de Oude (1583)', in: idem, *Tussen centraal en lokaal gezag. Bestuurlijke organisatie en financieel beheer in Gelre en Holland tijdens de Habsburgse periode* (Hilversum, 2004) 141-145.

¹⁷ Van Schilfgaarde, *Het Huis Bergh*, 204-206, 210-211; R. van den Brand, *750 jaar Kasteel Boxmeer, eens brandpunt tussen Brabant en Gelre* (Venlo, 1991) 188-207.

Graaf Herman van den Bergh op zijn doodsbed in Spa, 1611 (paneel; Stichting Huis Bergh, 's-Heerenberg)

De broers van graaf Hendrik

Er zat een flink leeftijdsverschil tussen Hendrik van den Bergh, geboren in 1573, en zijn oudere broers Herman (1558-1611), Frederik (1559-1618) en Oswald (1561-1586). Daardoor kon er ook verschil in opvoeding ontstaan. De drie broers werden tijdens de ballingschap van hun ouders opgevoed op de Dillenburg, bij Jan VI van Nassau. Daar ontvingen zij op last van oom Jan degelijk onderwijs in Frans en Latijn, in de calvinistische denkwereld, maar ook in paardrijden en schermen, de lichamelijke training die de aanstaande edelman nodig had. Vervolgens gingen zij in 1575-1577 met hun Nassause neven en enige tijd ook met prins Maurits, de tweede zoon van Willem van Oranje, naar de universiteit van Heidelberg.¹⁸ Hun scholing ging verder dan die van hun vader, ook al was deze, evenals zijn broer Frederik, enige tijd student in Leuven geweest en opgevoed aan het Brusselse hof.¹⁹

Graaf Willems beide oudste zoons werden na hun Heidelbergse studietijd door oom Jan VI van Nassau in 1578 geschikt geacht voor krijgsdienst aan de kant van de Opstand. Toch duurde het tot september 1582 voordat het tweetal als ritmeesters in het Staatse leger aantrad. Hing de trage benoeming ermee samen dat ook zij al in

¹⁸ S. Groenveld, 'De man met de loden schoenen. Een levensschets', in: C.J. Zandvliet, ed., *Maurits, prins van Oranje* (Amsterdam-Zwolle, 2000) 16. Over Jan VI's opvattingen inzake onderwijs: Schmidt, *Der Wetterauer Grafenverein*.

¹⁹ Van Schilfgarde, *Het Huis Bergh*, 180-181, 204.

contact met Parma stonden, wat al evenmin stil bleef? In 1583 werden zij daarover tenminste streng gekapitteld door oom Jan VI, en datzelfde jaar in Gelre korte tijd vastgezet. Wéér gingen zij strijden aan Staatse kant. Maar eind winter 1585 verwoegde graaf Herman zich, samen met zijn broer Oswald, in Oldenzaal bij Francisco Verdugo, de Habsburgse stadhouder van de noordelijke gewesten, en schaarden zij zich onder Parma's gezag.²⁰ Frederik was voordien wél door zijn vader tot Staats gouverneur van Venlo benoemd – en bleef dat in Habsburgse dienst. Nu doorliepen zij snelle carrières in het Spaanse leger en maakten zij hun entree in Brusselse regeringskring. Herman bracht het tot stadhouder van het Gelderse Overkwartier (Opper-Gelre), als grensgebied met het Duitse Rijk van groot strategisch belang. Frederik, die eerst in het noorden Verdugo's plaats had ingenomen, werd hier in 1612 als opvolger aangesteld en onder meer in 1613 namens het Brusselse bewind – inmiddels van de aartshertogen Albertus en Isabella – gekozen als afgevaardigde naar de Rijksdag in Regensburg. Beiden werden bevorderd tot ridder in de Orde van het Gulden Vlies.

Maar vóór alles bleken zij militair. Overzichten van de vele strijdtoneelen waar zij opraden zijn in dit verband niet te geven. Bekende namen passeren dan de revue: Frederik nam onder meer deel aan de slag bij Nieuwpoort (1600) en het langdurige beleg van Oostende (1601-1604).²¹ Maar opvallend veel van hun activiteiten speelden zich af in de oostelijke gewesten: tussen Groningen en Opper-Gelre. Die gebieden zijn in de geschiedschrijving van de Tachtigjarige Oorlog veel minder nadrukkelijk behandeld dan de strijdtoneelen in Holland en Zeeland (1572-1576) en de Zuidelijke Nederlanden. Toch wordt het belang van de oostelijke gewesten steeds duidelijker. Vanuit Brussel liep de enige toegangsweg naar de opstandige gewesten niet pal noordwaarts, maar altijd via het oosten: noordwaarts vormden de grote rivieren voor legers een onoverkomelijke barrière. Dus trok men de Maasbrug bij Maastricht of een tijdelijke pontonbrug bij Mook over, ging dan stroomafwaarts over Duits territorium, vervolgens achter Lobith over de Rijn, om ten slotte via de IJsselbrug bij Zutphen naar het westen te komen. Zutphen, zei men, was de toegang tot Holland.²² Brussel wilde dus Oost-Gelderland en Oost-Overijssel beheersen. Daarom moesten de opstandelingen, van hun kant, hun veiligheid vergroten door samenwerking met Duitse vorsten te realiseren en er vestingen te bezetten. In de jaren 1580 nam de strijd hier dan ook toe en werd het Duitse achterland het glacis van de oorlogvoering, zeer tot schade van de plattelandsbevolking.²³ Steden en sterkten in deze streken en soms diep in Duits-

²⁰ Verdugo, de koninklijke stadhouder van Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel, vermeldt de drie broers nog onder zijn tegenstanders in de eerste helft van 1584, maar vertelt hoe zij zich na de inname van schansen rond Zutphen in 1585 – toen er nog ijs op de rivieren lag – in Oldenzaal bij hem meldden voor de dienst van Filips II en hij hen opnam in zijn leger. Vanaf voorjaar 1585 zien wij hen dan ook optreden onder zijn bevel. F. Verdugo, *Voor God en mijn koning. Het verslag van kolonel Francisco Verdugo over zijn jaren als legerleider en gouverneur namens Filips II in Stad en Lande van Groningen, Drenthe, Friesland, Overijssel en Lingen (1581-1595)*, J. van den Broek, ed. (Assen, 2009) 147, 149, 154-157, 159.

²¹ Van Schilfgaarde, *Het Huis Bergh*, 207-221; NNBW, VIII, 74-79.

²² Aldus de Spaanse bevelhebbers Parma, Mendoza, Verdugo en Spinola. Zie L. van der Essen, *Alexandre Farnèse, prince de Parme, gouverneur général des Pays-Bas (1545-1592)* (5 dln.; Brussel 1933-1937), V, 317-318; Verdugo, *Voor God*, 146-147, 158, 207; G. Vermeesch, *Oorlog, steden en staatsvorming. De grenssteden Gorinchem en Doesburg tijdens de geboorte-eeuw van de Republiek (1570-1680)* (Amsterdam, 2006) 65-73, 95-97; P. Holthuis, *Frontierstad bij het scheiden van de markt. Deventer: militair, demografisch, economisch* (Deventer, 1993).

²³ V. Press, *Kriege und Krisen. Deutschland 1600-1715* (München, 1991) 175.

Gedenkpaneel uit 1598 van Hendrik van den Bergh met zijn luitenant Jan van Bronckhorst en hun kurassiers in Wachtendonk, waar zij in dat jaar enige tijd waren gelegerd. Het schilderij suggereert dat Hendrik toen al tot het katholicisme was overgegaan (paneel; Katholisches Pfaramt, Wachtendonk)

land, tot Rijnberk – ‘Berck’ – toe, gingen tussen de partijen voortdurend over en weer.

Echter: tussen alle nederlagen en vele successen betaalden de Van den Berghs ook hun menselijke tol aan het soldatenleven. Broer Oswald sneuvelde in 1586 bij Boxum in Friesland, graaf Adam kwam in 1590 om bij een veldtocht in Groningen, graaf Lodewijk werd in 1592 tijdens prins Maurits’ belegering van Steenwijk dodelijk door een kogel getroffen. Herman en Frederik sneuvelden weliswaar niet, maar raakten meer dan eens ernstig gewond; Herman verloor een oog toen hij in 1591 Deventer vergeefs tegen prins Maurits verdedigde.²⁴ Allen streden op die momenten aan Habsburgse zijde.

Bovendien waren zij niet alleen politiek van partij veranderd, maar ook religieus en sociaal. Het duurde tot circa 1600, voordat de broers Herman, Frederik, Adolf en ook Hendrik overgingen tot het katholicisme. Dat werd juist in deze jaren door de soevereinen Albertus en Isabella met veel nadruk versterkt.²⁵ Met het hof en de entourage van de aartshertogen kregen de Van den Berghs meer en meer contacten. Hun stand droeg daartoe bij, hun hoge militaire rangen en hun successen niet minder. Hun huwelijken legden van hun assimilatie getuigenis af. Graaf Herman trouwde in 1599 met Maria Mancia van Witthem en verzwaarde daardoor met de Mérodes en de Glymes; zo kwam onder meer het markizaat van Bergen op Zoom in zijn nalatenschap. Niet voor niets werden Hermans legitieme én zijn bastaarddochter vanaf 1612 aan het hof van aarts-hertogin Isabella opgevoed. Graaf Frederik huwde in 1601 met Françoise de Ravenel – waarbij prins Filips Willem van Oranje, prins Karel van Aremberg, prins Karel van Lotharingen en Karel-Filips van Croÿ, markies van Havré als getuigen optraden.²⁶ De jonge generatie Van den Bergh ging behoren tot de hoge Zuid-Nederlandse adel.

De stijgende carrière van Hendrik van den Bergh

Weinig vernemen we over de opvoeding en scholing van de jongere zonen Van den Bergh, onder wie graaf Hendrik. Mogelijk bieden de beperkte gegevens die we hebben over zijn één jaar oudere broer Adolf (1572?-1609?) enig aanknopingspunt. Deze was in 1589 in het Nassause Idstein voor zijn opleiding en schreef over de wens van zijn vader dat hij naar het hof van landgraaf Willem van Hessen zou gaan om er page te worden bij de jonge landgraaf Moritz. Hij had, berichtte hij zijn moeder, zijn leertijd achter de rug en was nu door de landgraaf meegenomen naar Weilburg, ook een Nassaustad. Daarna is het tot 1595 stil rond Adolf; dán duikt hij op in Ulft.²⁷ Was ook Hendrik – net als Adolf en eerder de drie oudste broers – naar een Duits vorstenhof gezonden voor zijn vorming, misschien zelfs naar hetzelfde? Ons enige houvast is een Latijnse brief, door hem in 1584-1586 *raptim*, in haast, vanuit huis Ulft geschreven aan zijn *preceptor*, zijn leraar.²⁸ Mogelijk betekende het schrijven van zo’n brief, dat hij van een voor ons anonieme docent les kreeg op een andere plaats. In ieder geval leerde hij toen Latijn, evenals trouwens Frans, zoals onder meer blijkt uit latere brieven aan zijn

²⁴ Van Schilfgaarde, *Het Huis Bergh*, 207-228.

²⁵ L. Duerloo en W. Thomas, ed., *Albrecht & Isabella/Albert & Isabella* (2 dln.; Brussel, 1998). Het gegeven in Van Gruting, *Graaf Hendrik*, jaartallenlijst.

²⁶ Van Schilfgaarde, *Het Huis Bergh*, 207, 220-221.

²⁷ *Ibidem*, 226.

²⁸ HA Bergh, inv.nr. 649, brief van Hendrik van den Bergh aan zijn *preceptor* N.N. (1584-1586). In deze brief brengt hij de *preceptor* de groeten over van de heer en vrouwe van Wylick.

broer Herman.²⁹ Naar het lijkt sprak hij gewoonlijk een Duits-Nederlands grensdialect, hetzelfde dat hij ook, in een sterk fonetische spelling, in zijn brieven hanteerde. Al eerder zijn we de opmerkingen over zijn gepolijste manieren tegengekomen – maar daarbij blijft het wel. Meer zegt naar het lijkt een latere opmerking, uit november 1633, aan zijn zwager Culemborg, dat hij ‘von mine junge daegen mer hab proffession gemach von de wapen als von de papieren tot mine grote schade’.³⁰

Hendriks aandacht lag kennelijk bij het militaire bedrijf en niet bij studie, tot zijn nadeel naar hij later meende. Hij trad ook al jong in de sporen van zijn oudste broers. Terwijl zijn iets oudere broer Adolf nog zijn adelsopleiding in Duitsland volgde, schaarde hij zich al in 1588, nog maar vijftien jaar, als krijgsman onder Spaanse vlag. Vooreerst diende hij onder broer Frederik, in 1595 werd hij kapitein van een compagnie ruiters, twee jaar later ontmoeten we hem als gouverneur van Geldern. Ook zijn militaire activiteiten speelden zich in de oostelijke gewesten en de Duitse grensstreken af: successen werden afgewisseld door enige terugtochten en twee krijgsgevangenschappen. Niettemin maakte hij zozeer naam, dat de Duitse keizer hem als overste van Westfaalse ruiters in Hongarije wilde inzetten. Weigerde hij deze maal op dringend advies van zijn broers, tien jaar later, in 1616, was het aartshertogin Isabella zelf die haar keizerlijke zwager liet weten, hem niet te kunnen missen. In deze tijd van het Twaalfjarig Bestand, in 1618, volgde hij broer Frederik op als stadhouder van Opper-Gelre. Hij had de aartshertogin toen ook al op diplomatiek terrein gediend: in 1601 nam hij deel aan een ambassade, samen met Filips Willem van Oranje en graaf Christoffel van Oost-Friesland, naar Madrid om koning Filips III te feliciteren met de geboorte van diens eerste kind, de infante Anna.³¹

Zijn benoemingen zullen hem vaker aan het Brusselse hof hebben gebracht, waar hij waarschijnlijk ook wel kwam in zijn hoedanigheid van voogd van zijn daar opgevoede nicht Maria Elisabeth Clara, de dochter van broer Herman.³² Bovendien zal hij, doordat hij in 1612 trouwde met Margaretha van Witthem, zuster van broer Hermans echtgenote, intensievere verbindingen met het hof van de aartshertogen hebben verkregen.³³ Mogelijk heeft hij bij een van zijn bezoeken aan Brussel in 1618 door Otto van Veen zijn portret laten schilderen, dat in 2009 door Huis Bergh is aangekocht.

Tijdens het Twaalfjarig Bestand ging ook Hendriks stijging in de militaire rangen verder. In die jaren opereerde hij als een der voornaamste Zuid-Nederlandse bevelhebbers in het land van Gulik en Kleef, essentiële grenslanden voor zowel de Republiek als Brussel. Hendrik was het ook, die direct na het Bestand, in de winter van 1621-1622 en dus buiten het krijgsseizoen, het beleg volhield van het zo gewichtige Gulik. De stad moest zich dan ook op den duur overgeven en aan de hoogste

²⁹ HA Bergh, inv.nr. 538II, brief van Hendrik aan Herman van den Bergh vanuit het kamp te Hoogstraten, 9 aug. 1603; brief van Hendrik aan Herman vanuit Stevensweert, 12 nov. 1603.

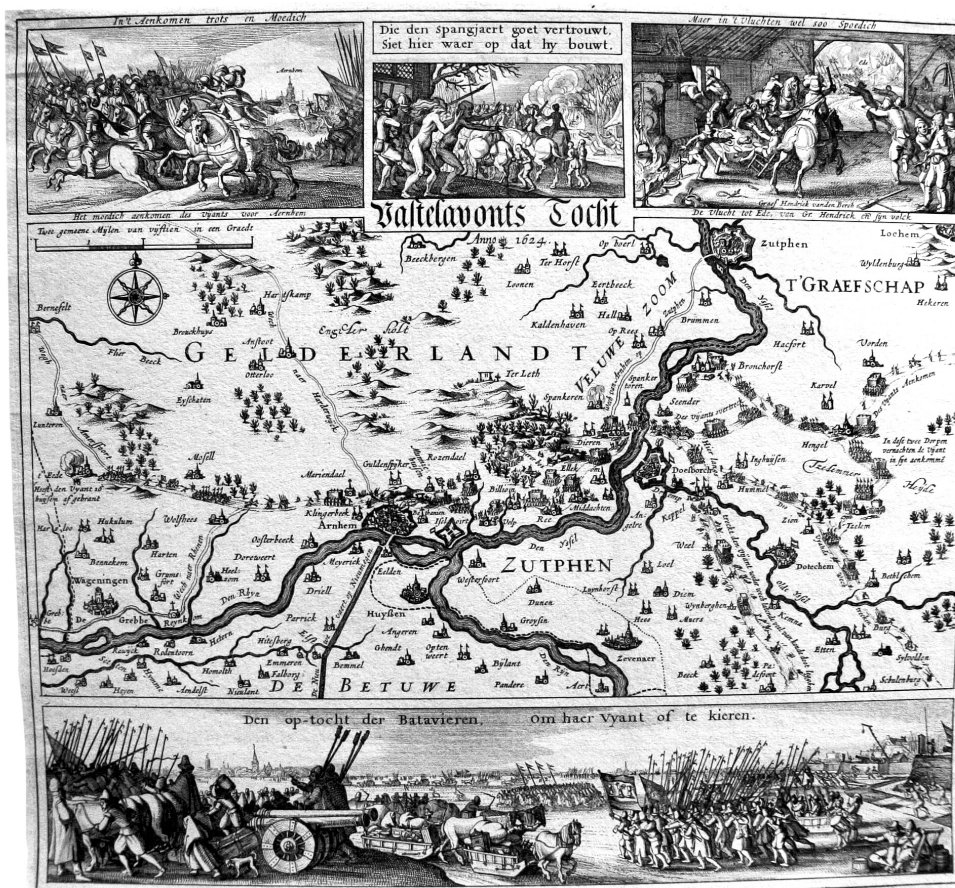
³⁰ Van Gruting, *Graaf Hendrik*, nr. 148, brief van Hendrik van den Bergh aan Culemborg, 29 nov. 1633.

³¹ Van Schilfgaarde, *Het Huis Bergh*, 229-230; Van Gruting, *Graaf Hendrik*, hfdst. III; *NNBW*, VIII, 76; *BNB*, XI, 189-191.

³² Van Schilfgaarde, *Het Huis Bergh*, 221. Tot 1618 voerde hij de voogdij samen met zijn broer Frederik. Het was deze nicht die met neef Albert, Frederiks zoon, trouwde en, zoals in de inleiding van dit artikel is gemeld, in 1633 overleed.

³³ Van Schilfgaarde, *Het Huis Bergh*, 237. Ook Hendrik werd door zijn huwelijk dus verzwagerd aan de families De Mérode en De Glymes, en belanghebbende in Bergen op Zoom.

VIRTUS 17 (2010)

'Vastelavonts Tocht'. Kaart door Claes Jansz. Visscher van de inval van Hendrik van den Bergh met Spaanse troepen op de Veluwe, 15-23 februari 1624. Met randprenten waarin de spot wordt gedreven met de mislukking van de actie. In 1624 viel Vastenavond op 19 februari (gravure; Stichting Huis Bergh, 's-Heerenberg)

Zuid-Nederlandse militair, de markies Ambrogio de Spinola, de stadssleutels overhandigen. En vervolgens demonstreerde Van den Bergh weer, hoe kwetsbaar de Republiek vanuit het oosten was. Toen in februari 1624 de rivieren stijf bevroren waren en prins Maurits toenemende blijken van gebrek aan iniatief vertoonde, trok de graaf bij Dieren over de IJssel, plunderde de Veluwe en bedreigde Arnhem. Maar verder kwam hij niet doordat – gelukkig voor het nerveuze Den Haag – de dooi inzetten en hij ijlings moest terugtrekken.³⁴

Een verwante actie volgde in 1629. Graaf Hendrik was intussen kapitein-generaal van de artillerie en luitenant-generaal van de cavalerie, en tijdelijk Zuid-Nederlands opperbevelhebber in de strijd tegen de Republiek, omdat Spinola al sinds 1627

³⁴ J. Roelevink, ed., *Resolutiën der Staten-Generaal 1623-juni 1624* ('s-Gravenhage, 1989) 438, 439 (20 febr. 1624), 440 (21 febr. 1624), 441 (23 febr. 1624), 443 (24 febr. 1624).

naar Spanje was om er – vergeefs – een nieuwe wapenstilstand te bepleiten. De befaamde generaal en diplomaat deelde de vrees die in Brussel heerste voor nieuwe Noord-Nederlandse opmarsen onder bevel van Frederik Hendrik van Oranje, Hendrik van den Berghs volle neef. Spinola vond in Madrid echter geen gehoor en ook geen geld om het Zuid-Nederlandse leger te versterken. Daarom zou hij niet naar Brussel terugkeren en in 1630 overlijden.³⁵ Maar Frederik Hendrik sloeg in 1629 een nauw beleg voor het belangrijke 's-Hertogenbosch. Van den Bergh viel in augustus, samen met troepen van de Duitse keizer, de Veluwe binnen, weer vanuit Dieren. Zou hij Oranje van Den Bosch kunnen weglukken? Hij kwam voor Amersfoort en nam het in, brandschatte het gewest Utrecht, legde Hilversum in de as en verscheen onder de muren van Naarden. De gealarmeerde Staten-Generaal verlegden zelfs hun vergaderingen enige tijd naar Utrecht, om dichtbij het front te zijn en hun beslissingen te kunnen nemen. Maar Oranje bleef waar hij was, liet een deel van zijn legers het Kleefse Wezel veroveren – en sneed hiermee Van den Bergh af van zijn bevoorradingsplaats. In allerijl moest de graaf zijn actie opgeven. Van de inname van Den Bosch had hij Oranje niet kunnen afhouden. Onderhandelingen, waarom het Zuiden al vóór het beleg had gevraagd, kwamen nog wel op gang, maar leidden tot niets.³⁶

Terugval en 'verraad'

De gebeurtenissen rond Den Bosch tekenden het verval in het Zuiden en in Spanje. Het bewind van de aartshertogen had zijn kracht verloren: Albertus was al in 1621 overleden, Isabella kwam steeds meer onder invloed van Madrid. Maar het regime van Filips IV voerde internationale oorlog op diverse fronten tegelijk en kon dat niet volhouden. Wél trad, tot ergernis van menigeen, een toenemend aantal Spanjaarden op in het Zuid-Nederlandse landsbestuur en in het leger. Direct probleem was hier nu de opvolging van Spinola als hoogste autoriteit over de strijdkrachten.

Hendrik van den Bergh werd verantwoordelijk gehouden voor de nederlaag van 1629. Terwijl velen hem tot de grootste veldheren van zijn tijd hadden gerekend,³⁷ stapelden zich nu allerlei verwijten tegen hem op. Daarbij speelden trouwens ook tegenstellingen tussen inheemse, Spaanse en Italiaanse functionarissen en persoonlijke rivaliteiten een rol: zo hadden al in 1624 Spaanse officieren geweigerd te dienen onder een inheemse edelman zoals graaf Hendrik. Betoogd werd nu dat de graaf, als volle neef van Oranje, een potentiële verrader was en al in contact zou staan met Frederik Hendrik en met zijn zwager, de invloedrijke graaf van Culemborg. Zijn ketterse afkomst – en aanwezigheid van ketterse verwanten in zijn omgeving – werd met name door geestelijken aangevoerd als extra grond voor wantrouwen. Hij zou een incestueuze relatie onderhouden met twee van zijn zusters die bij hem inwoonden, hij zou bij de inval in de Veluwe opzettelijk de Gelderse familiegoederen hebben gespaard en niet

³⁵ J. Lefevre, *Spinola et la Belgique (1601-1627)* (Brussel, 1947) 92-103; J.H. Elliott, *The Count-Duke of Olivares. The Statesman in an Age of Decline* (New Haven-Londen, 1986) 346-358.

³⁶ P. de Cauwer, *Tranen van bloed. Het beleg van 's-Hertogenbosch en de oorlog in de Nederlanden, 1629* (Amsterdam, 2008); J.J. Poelhekke, *Frederik Hendrik, Prins van Oranje. Een biografisch drieluik* (Zutphen, 1977) 261-297; P.J. Blok, *Frederik Hendrik, Prins van Oranje* (Amsterdam, 1924) 108-122.

³⁷ 'Stambuch ofte Huiszkronik' (zie noot 7), II, 414; M.G. de Boer, 'Het verraad van Hendrik van den Bergh en de veldtocht langs de Maas (1632)', *Tijdschrift voor geschiedenis*, XIII (1898) 20.

hebben willen luisteren naar strategische opvattingen van Spaanse officieren. Dus zou hij uit zijn bevel moeten worden gezet en worden berecht, betoogde menigee. Isabella versterkte de sfeer nog door hem najaar 1629 een audiëntie te weigeren.³⁸

Waarschijnlijk speelden hierbij ook een gebrek aan overwicht en een moeilijk karakter mee. Toen Hendrik bij de problemen met Spaanse officieren te weinig vanzelfsprekend gezag toonde, hadden aartshertogin Isabella en op afstand zelfs koning Filips IV moeten ingrijpen. De graaf luisterde niet naar Spanjaarden, schreef de Franse gezant Bautru in 1630, was koppig en inhalig, en leed een bandeloos leven. Verwante trekken bleken trouwens ook in familieverband: daar toonde hij zich tenminste egocentrisch en lichtgeraakt.³⁹

Maar in Madrid wilde de graaf-hertog van Olivares, de machtige favoriet van koning Filips, Van den Bergh niettemin handhaven, zelfs als de definitieve opvolger van Spinola. Olivares had de inval op de Veluwe geprezen als een geweldige strategische manoeuvre en kwam nu met enkele voorstellen voor een meerhoofdige, zelfs zeskoppige legerleiding, waartoe ook graaf Hendrik moest behoren. Maar die plannen werden afgewezen. Begin 1631 werd ten slotte besloten tot een toekomstig opperbevel van de kardinaal-infant Ferdinand, broer van de koning, samen met de admiraal Alvaro Bazán, markies van Santa Cruz. Maar omdat de eerste geen ervaring had, de tweede onbedreven was in de oorlog te land en beiden de Lage Landen niet kenden, werden direct onder hen drie *maestros de campo* aangesteld: Van den Bergh als militair van Nederlandse afkomst naast een Spanjaard en een Italiaan. Hendriks tijdelijke opperbevel werd dus niet in een permanent omgezet, zijn persoon bleek niet onomstreden.⁴⁰

De zwakte van het regime en de persoonlijke geraaktheden van diverse edelen leidden nu tot twee samenzweringen. Eén, onder leiding van Filips Karel van Croÿ, hertog van Aerschot, en Albert de Ligne, prins van Barbançon, was gericht op samenwerking met de Franse koning en opgaan van de Zuidelijke Nederlanden in diens staat. De tweede werd opgezet door Hendrik, samen met René de Renesse, graaf van Warfusée.⁴¹ Zijn beweegredenen zette Van den Bergh achteraf, toen de acties eenmaal waren begonnen, uiteen in een open brief aan de aartshertogin – een brief die tegelijk propagandistische doelen moest dienen. Centraal stond verlies van zijn eer en goede naam. Verder noemde hij onachtzaamheid ten aanzien van de verdiensten van zijn familieleden, miskenning van zijn eigen prestaties voor de Zuidelijke Nederlanden en, wegens Spaanse nalatigheid in het leveren van voldoende troepen, verzwakking van Opper-Gelre, zijn stadhouderlijk gewest waarvoor hij zich zozeer had ingespannen. Bovendien werden de Zuidelijke Landen als totaliteit door het ‘quaet gouvernement’ van de Spanjaarden te gronde gericht. Een serieus leenman – zo luidde algemeen de redenering, die Hendrik hier overigens niet opschreef – moest het toch als zijn taak beschouwen om zich te verzetten tegen een vorst die zijn plichten verzaakte en zijn

³⁸ R. Vermeir, *In staat van oorlog. Filips IV en de Zuidelijke Nederlanden 1629-1648* (Maastricht, 2001) 32-34. A. Waddington, *La République des Provinces Unies, la France et les Pays-Bas espagnols* (2 dln.; Parijs, 1895-1897), I, 99.

³⁹ Van Schilfgarde, *Het Huis Bergh*, 232, 221-222; BNB, XI, 194-195.

⁴⁰ Vermeir, *In staat van oorlog*, 34-42; Elliott, *The Count-Duke of Olivares*, 386-408; J.I. Israel, ‘Olivares and the Government of the Spanish Netherlands, 1621-1643’, in: idem, *Empires and Entrepots. The Dutch, the Spanish and the Jews, 1585-1713* (Londen, 1990) 177-182.

⁴¹ Vermeir, *In staat van oorlog*, 63-65.

Graaf Hendrik van den Berg op ongeveer zestigjarige leeftijd. Gravure van Andreas Vaillant uit omstreeks 1680 naar het olieverfportret door Anthoni van Dyck uit 1627-1632, dat zich thans in het Prado in Madrid bevindt. Van den Bergh is hier nog als generaal in Habsburgse dienst afgebeeld (Stichting Huis Bergh, 's-Heerenberg)

landen schaadde! In dit geval betrof dat Filips IV, niet aartshertogin Isabella, wier gezag hij juist beweerde te willen versterken. Iets later, toen de ontwikkelingen niet verliepen zoals hij hoopte, schreef hij aan zijn zwager Culemborg: ‘Iech hab nue zu besorgen, das [...] iech um min eere und reputation und alle minne wolfart sal kommen.’ Bezorgdheid over verlies van eer en reputatie, en over vermindering van materiële positie bepaalde steeds zijn gedrag.⁴²

Het was Warfusée, die in april 1632 in Den Haag namens het tweetal kwam overleggen. Hun doel was, de Zuidelijke Nederlanden tussen Frankrijk en de Republiek te verdelen. Beide landen dienden daartoe tegelijk het Brusselse regime aan te vallen. Van den Bergh zou in zijn ambtsgebieden streven naar afval van Spaanse soldaten en zo de verdedigingskracht breken. Met datzelfde doel reisde Warfusée vervolgens naar Parijs. Den Haag zag meer in contact met Van den Bergh dan met deze lichtgewicht, deze ‘homme léger, sur lequel il y avait peu de fondement’. Parijs bleek echter niet tot actie bereid.⁴³

De Republiek zette op 1 juni de campagne in, die bekend bleef als ‘de tocht langs de Maas’. De troepen van Frederik Hendrik bezetten met groot gemak Venlo en Roermond, die door Hendrik van den Bergh nagenoeg zonder verdediging waren gelaten, en sloegen al op 10 juni het beleg voor Maastricht. Graaf Hendrik had zich in het neutrale Luik teruggetrokken en trachtte nu van daaruit met pamfletten zowel zijn soldaten als de bevolking in opstand te brengen tegen het Habsburgse bewind. Maar zowel de ene groep als de andere reageerde niet, deels wegens gouvernementele dreiging, deels wegens loyaliteit aan het gezag.⁴⁴ Een aantal hoge edelen uitte wel kritiek, maar plaatste zich niet achter de opstand. Niettemin was Frederik Hendrik in het voordeel en wist het nerveuze Brussel ondanks hulp vanuit Duitsland de Maasstad niet te redden: op 22 augustus gaf Maastricht zich over. Dit verschafte graaf Hendrik van de kant van Frederik Hendrik zo ‘grosse erre und frunschap [...] das iech es E.L. [U Edele] nicht genochsam schriffen en kan’, schreef deze aan Culemborg.⁴⁵

Maar in het Zuiden beschouwde Isabella hem als verrader en liet zij hem al op 18 juni wegens majesteitsschennis aanklagen bij de Grote Raad van Mechelen, het hoogste rechtscollege. Dit gelastte zijn arrestatie, terwijl Madrid hem op 16 juli aanmerkte als verrader en hem vogelvrij wilde verklaren. De Grote Raad nam die maatregel echter niet over: ze was ouderwets, lang niet toegepast, en daardoor voor Hendrik een te goed middel voor tegenpropaganda. Pas op 13 maart 1634 velde het college zijn vonnis: Hendrik verloor al zijn eer en waardigheden, zijn goederen werden verbeurd verklaard en hijzelf veroordeeld tot de dood door het zwaard, onthoofding.⁴⁶

42 De Boer, ‘Het verraad’, 34, 95; *BNB* XI, 200. Over zijn eer en reputatie ook: Van Gruting, *Graaf Hendrik*, nr. 141: brief van Van den Bergh aan Culemborg, 5 dec. 1632. De open brief aan Isabella, gedateerd Luik, 18 juni 1632, in: Koninklijke Bibliotheek, ‘s-Gravenhage, Pamflet Knuttel 4298, *Journal, oft Dagb-register Van alle de gedenckwaerdige Oorlogsche Geschiedenissen voor-ghevallen zedert den 29. Mey 1632* (Amsterdam: Pieter Walschaert, 1633) 14-15. Algemeen over recht van opstand: A. Jouanna, *Le devoir de révolte. La noblesse française et la gestion de l’État moderne (1559-1661)* (Parijs, 1989).

43 De Boer, ‘Het verraad’, 23; *BNB*, XI, 196-198.

44 De Boer, ‘Het verraad’, 27-33. Over de veldtocht o.a. P. Geyl, ‘Een verzuimde kans: Noord en Zuid in 1632’, in: idem, *Kernproblemen van onze geschiedenis. Opstellen en voordrachten 1925-1936* (Utrecht, 1937) 42-64; Israel, ‘Olivares’, 180-182.

45 De Boer, ‘Het verraad’, 150.

46 *DNB*, XI, 201-204; Van Gruting, *Graaf Hendrik*, nr. 149.

Dat was overigens een manier van executie, die alleen bij aanzienlijken werd toegepast, niet bij mensen van lagere status.

Conclusie: een edelman van de oude snit

Hendrik had het vonnis vanzelfsprekend niet afgewacht, maar was vanuit Luik via Aken naar hem overgebleven bezittingen getrokken. Zelfs verscheen hij eind 1632 en in 1633 in Den Haag waarheen vanuit Tilburg onderhandelingen tussen Noord- en Zuid-Nederlanders waren verplaatst. Daar logeerde hij bij zwager Culemborg en zocht hij meermalen de Zuid-Nederlandse onderhandelaars op om zijn gedragingen te rechtvaardigen. Hij was naar Holland uitgeweken, betoogde hij, om zijn leven en zijn eer te redden en zou geen aanstelling van de Staten-Generaal aannemen. Toch gaven dezen hem een compagnie soldaten ter compensatie van verloren inkomsten, en zegden zij hem het vruchtgebruik van het markizaat van Bergen op Zoom toe.⁴⁷ Maar deze toezegging werd gemakkelijk onderdeel van het conflict, dat Hendrik in 1633 aanging met zijn neef Albert, die na het Bestand had opgetreden als fungerend graaf van Bergh. Dit was het conflict dat leidde tot zijn belegering en verovering van Huis Bergh, waar hij uiteindelijk zijn laatste jaren zou slijten, nu optredend, in plaats van Albert, als regerend graaf van Bergh.⁴⁸

Graaf Hendrik was uiteindelijk teruggekeerd op de plaats van herkomst van zijn familie. Het lijkt erop, dat het lokale landleven eigenlijk zijn voorkeur boven enig hofleven had. In ieder geval schreef hij in maart 1632 aan Culemborg, dat diens leven in zijn graafschap toch uiterst aangenaam moest zijn: ‘dan dar is es ein recht ertsparadis; dar sal E.L. och nit soe grotte Hoftbrechung haben als in der Hach. Man mach wol saegen, was is de werlt: de nicht zu don hatten, de machen sich etwas zu don.’ Landelijke bestuurscentra bezorgden hoofdbrekens, vooral omdat lediggangers zich daar dik maakten, aldus de graaf, die zal hebben gesproken vanuit zijn ervaringen in Brussel.⁴⁹

Met die uitspraak komt graaf Hendrik dichtbij de zinsnede die wij hiervóór van zijn broer Herman noteerden: eerder dan voor het hof met zijn zinloos flanerende hovelingen waren de Van den Berghs geschapen en opgevoed voor het leger; zij prefeerden dan ook het legerkamp boven de hoofse omgeving. Weliswaar sloeg Hermans uitspraak niet op Hendrik, maar wél ging deze ook voor hem op. De graaf ontplooi- de zich vóór alles als militair, verdergaand op de door zijn vader ingeslagen wegen. Gewapende oplossingen waren de Van den Berghs in het algemeen niet vreemd, zowel omtrent openbare zaken als in de persoonlijke sfeer. Vader Willem IV was onder meer aan de Opstand blijven meedoen om wraak te nemen voor de oneer, hem persoonlijk aangedaan door veroordeling en confiscaties door de Raad van Beroerten. Dezelfde Willem had met zijn broer op het scherpst van de snede erfeniskwesties uitgevochten.

⁴⁷ DNB, XI, 203-204; Van Schilfgaarde, *Het Huis Bergh*, 237-238.

⁴⁸ Van Gruting, *Graaf Hendrik*, hfdst. XII. Over zijn overlijden: Bijlage 2, vertaling van een Latijnse tekst in *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, 1e reeks, V (1842) 153-156. Graaf Hendrik overleed aan de gevolgen van een verkeersongeluk: bij een uitwijkmanoeuvre viel zijn koets om, werd de graaf er uitgeslingerd en raakte hij zwaar gewond.

⁴⁹ De Boer, ‘Het verraad’, 21.

Een soortgelijk beeld toont ons graaf Hendrik. Hij keerde zich tegen Brussel omdat het zijn eer had geschaad bij de benoemingen in de vacature-Spinola. En hij voerde in 1633 geen intensieve onderhandeling met neef Albert, maar een privé-oorlogje dat uitliep op de belegering van Huis Bergh.⁵⁰ Dit was een geweldspatroon waarom de Van den Berghs berucht waren.⁵¹

Weliswaar paste het dienen van eer en reputatie niet alleen in het oude, traditionele adelsdenken, maar ook in het nieuwe ideaal van de *honnêteté* en dat van de *miles christianus* van Sweder Schele. Maar het geweldsaspect ervan was, zoals wij zagen, uit deze nieuwe idealen verdwenen, gestudeerdheid en artisticeit waren ervoor in de plaats gekomen. De overgang hierheen had zich in de westelijke provinciën al vóór 1633 voltrokken. In het oosten lijkt dit proces ook op gang te zijn gekomen, zij het later. Bij de Van den Berghs was dat echter nog niet doorgedrongen. Hun gedragslijn was nog die van de edelman, voor wie dapperheid en gewelddadigheid het eerste middel voor gezagshandhaving en verdediging van de eer waren gebleven. Dat gold ook voor graaf Hendrik die al jong de wapenen boven het papier had verkozen. Daarmee komt hij duidelijk naar voren als een edelman van een verdwijnend soort, ouderwets in zijn eigen tijd.

⁵⁰ Gietman, 'Eer en geweld', 85.

⁵¹ Vriendelijke mededeling dr. C.A.M. Gietman.